

Educar i ensenyar en temps d'incerteses

Rosa Maria Pujol Vilallonga

Professora jubilada de Didàctica de les Ciències Experimentals de la UAB

L'arribada de la COVID-19 ho ha fet anar quasi tot damunt davall. També el món de l'educació. En aquesta intervenció, partint d'alguns aspectes que s'han posat de manifest aquests mesos, plantejaré el que entenc que vol dir educar en temps d'incertesa, i ho faré seguint el fil de tres idees.

1. Educar és ensenyar a viure.
2. Ensenyar a viure comporta ensenyar a pensar.
3. Per ensenyar a viure i a pensar cal estimar i ensenyar a emocionar-se.

Aquests mesos hem vist els sobreesforços gegantescos, sovint molt poc reconeguts, d'amplis sectors del professorat, en un context en què l'administració educativa els ha deixat abandonats, de la mà de Déu, la qual cosa ha fet palesa la necessitat i importància d'un pacte social i polític sobre educació, que no arriba mai, així com les conseqüències del minso percentatge del PIB que s'hi dedica.

Hem vist com es diluïen les promeses d'entrada d'altres professionals a les escoles (personal sanitari, educadors socials...) i, un cop més, com el professorat ha hagut d'ampliar les seves tasques i responsabilitats. Perplexos, ens hem adonat del valor dubtós que les administracions educatives donen a la formació del professorat, traient importància, per exemple, al màster en Formació del Professorat d'ESO i Batxillerat.

El confinament derivat de la COVID ha qüestionat un cop més el que s'ha d'aprendre a l'escola. Hem vist com, sovint, en els primers cursos escolars, ben al contrari que a les etapes dels més grans, determinats continguts disciplinaris han quedat desterrats, i ha pres embranzida, massa freqüentment, el model d'ensenyament i aprenentatge basat en la informació, deixant de banda el treball de col·laboració entre iguals i donant més pes al treball individual. Alhora, s'ha vist

sovint que l'avaluació quedava diluïda: deixava de fer-se o bé es retornava als paràmetres més clàssics de plantejar-la.

En un món on el parlar i el llegir han estat substituïts pel mirar, i on la pantalla substitueix el paper, l'arribada del virus ha accelerat l'ensenyament a distància, per alguns acceptat plenament, per d'altres rebutjat del tot, al costat de sectors que l'accepten però combinat amb l'ensenyament presencial. I amb tot això, per a uns l'escola s'ha convertit en un espai tan sols necessari per socialitzar i per a d'altres en un espai de pàrquing humà.

En una situació en què la COVID ha posat de manifest l'enorme bretxa tecnològica present a la societat i les grans diferències econòmiques i socials existents, per sort encara hi ha sectors socials que reivindiquen l'escola com un lloc imprescindible, de socialització, d'aprenentatge i de creació de futur.

I tot això està succeint en un context d'incerteses en el qual ningú sap quins nous canvis ens esperen, com serà el món quan el virus desaparegui o es controli, ni quant temps haurem d'esperar per reprendre una certa normalitat, com la que coneixíem, si és que arriba i si és la que volem.

És impossible tractar, en mitja hora, de l'ampli ventall de temes educatius que ha posat en relleu la incertesa emergida amb l'arribada de la COVID. És obligat fer una tria. L'he feta esbiaixada i, sobretot, seguint el fil d'una afirmació que, fa pocs dies, vaig llegir a la contraportada d'*El Periódico de Aragón*. Eren les paraules d'un mestre d'escola rural d'un poblet de Terol, que afirmava: «Con COVID o sin, hoy, como siempre, educar sigue significando enseñar a querer, enseñar a pensar y enseñar a vivir».

1. Educar és ensenyar a viure

Clàssicament es diu que *educar* significa 'guiar i ensenyar a seguir els valors i conductes dominants a la societat, per inserir-s'hi adequadament'. Però *educar* pot significar el mateix en un món en què l'holístic ha estat substituït pel fragmentari?; en què el plaer i la festa es valora per sobre de l'esforç i el treball?; en què preval el que és subjectiu per sobre del que és objectiu?; en un context en què l'emoció és deslliga de la raó i en què els grups de xarxes socials configuren

guetos emocionals, que són més rellevants que els grups de reflexió crítica i constructiva? En aquest món, quin és el significat d'*educar*?

Jaume Botey, el juliol del 2011, durant l'acte de graduació dels estudiants d'aquesta facultat, afirmà: «La veritable educació és praxi, reflexió i acció de les persones sobre el món per transformar-lo amb l'objectiu de ser feliços individualment i col·lectivament». Jo combrego amb aquesta idea: *educar* significa 'ensenyar a viure'. I ensenyar a viure comporta ensenyar a actuar sobre un mateix, ensenyar a actuar amb els altres i ensenyar a actuar en el món. Ensenyar a viure no és més que ensenyar a llegir la vida buscant sentir-se més satisfet en l'àmbit personal, per aconseguir que les persones siguin més felices i que el món sigui millor en tots els aspectes.

El primer que es pot pensar és que no cal ensenyar a viure, perquè tothom que no és mort ja viu la vida. És veritat, però també ho és que la vida es pot viure amb intensitats molt diferents: des d'intensitats mínimes, com suposa el fet de tan sols sobreviure, fins a intensitats màximes, la qual cosa comporta la utopia d'una vida de compromís total, en el sentit més profund i ampli. I la intensitat amb què es viu la vida es modula en la mesura que ens fem pròpia la importància de deixar de veure passivament el que succeeix en el nostre àmbit personal, en el dels altres i en el del món, per actuar-hi, emocionalment i intel·lectualment, activament, críticament i constructivament.

Per aprendre a viure cal aprendre a estimar-se a un mateix, a estimar els altres i a estimar el món.

Ensenyar a estimar-se a un mateix implica facilitar que aflorin els talents individuals amagats. Comporta facilitar que cadascú vagi descobrint com és ell mateix i com va canviant, aprengui a acceptar-se, a descobrir el que vol, les qualitats que té per aconseguir-ho o quines li cal adquirir.

Ensenyar a estimar la vida significa, també, ensenyar a estimar els altres i fer-ho pel que són i no pel que se'n pot treure, descobrir les seves qualitats i mancances a l'hora de conviure i de construir projectes comuns.

Ensenyar a estimar el món vol dir aprendre a conèixer el que hi passa per actuar-hi, tot buscant la felicitat de les persones i l'equilibri en la seva relació amb el món natural.

En un món on un virus de mida microscòpica ha posat de manifest coses tan antigues com la humanitat —la feblesa dels sistemes, la incertesa del present i del futur, la desigualtat social i la fragilitat de l'ambient—, on s'ha manifestat plenament la incertesa sense adonar-nos que, en realitat, sempre ha existit, no ens podem escapar de reconèixer la fragilitat humana i de preguntar-nos quina educació pot afavorir la formació d'una ciutadania competent per transformar escenaris de crisi en contextos d'oportunitats individuals, col·lectives i ambientals.

Més que mai, ens cal ser conscients que educar —que ensenyar a viure— és optar per fer apostes educatives. Unes apostes que, des de —i amb— la incertesa, persegueixen la utopia d'aprendre a viure no *en* el món sinó *amb* el món. És quelcom que requereix materialitzar-se en un projecte desconegut de societat i de persona, un projecte que és alhora personal, social i polític, un projecte del qual tothom sigui partícip i constructor.

En un món d'incerteses és molt difícil tenir certeses. Edgar Morin, en el seu darrer llibre, *Ensenyar a viure*, explica que vivim en un mar d'incertesa on hi ha escampades algunes illes de certesa. Proposa que cal esbrinar aquestes poques certeses i aprendre a fer pròpia la incertesa; que ens cal assimilar que la incertesa forma part de les nostres vides, de les nostres col·lectivitats i de les nostres institucions.

Assimilar la incertesa present a la vida no significa resignar-se al que hi ha. Implica que cal aprendre a imaginar futurs, és a dir, aprendre a saber jugar amb les idees del moment i amb d'altres d'imaginades. Jugar-hi és l'única manera de saltar-se els límits de la realitat i pensar en coses inexistents que poden construir-se. Imaginar futurs a partir de jocs d'idees suposa desenvolupar la creativitat mental, que permet alimentar la capacitat multidimensional de les persones i les col·lectivitats; una creativitat que s'ha de sustentar en tots aquells coneixements que possibiliten entendre les coses que ens passen, les que passen als altres i les que passen al món.

En aquest joc d'imaginar camins entre incerteses, es fa necessari ensenyar a prendre opcions i decisions; unes accions que requereixen aprendre que la pròpia autonomia només ho és quan es té en compte la dels altres. Significa aprendre a conjuguar les mirades emotives i les racionals, els rigors i les espontaneïtats, l'estabilitat i els canvis, tot construint mirades àmplies que facin compatibles les diversitats i les regularitats, els consensos en lloc de les imposicions, i que incloguin l'exercici tant dels drets com dels deures.

No es pot caminar per camins desconeguts i incerts sense tenir estratègies. No s'hi val a desenvolupar tan sols el «sentir per sentir», ni tampoc el «pensar per pensar» o el «fer per fer». Cal aprendre a definir i concretar plans d'accions que permetin planificar i anar avançant, emocionalment i raonadament, cap a la finalitat dibuixada i imaginada.

En aquest camí de construcció creativa i continuada de futurs, hi ha d'haver sempre present una reflexió crítica i constant, que inclogui el reconeixement tant de noves emergències que possibiliten continuar caminant, com dels límits de tot tipus que van sorgint i que obliguen a canviar de rumb. És un camí d'anàlisi i reflexió personal i amb els altres i, per tant, d'aprenentatge de la col·laboració i la participació; un recorregut en què, a més d'optar per la cultura del repte, cal exercitar la cultura de l'esforç.

L'educació té sentit en la mesura que és praxi, reflexió i acció transformadora sobre un mateix, sobre els altres i sobre el món. Els éssers humans som projectes i al mateix temps podem tenir projectes per al món, però no podem oblidar que som un tot. Inevitablement, en el viure de les persones, l'emoció i la raó van de bracet. Per això, quan diem que educar és ensenyar a viure, no pot obviar-se que ensenyar a viure comporta, també, ensenyar a pensar.

2. Ensenyar a viure comporta ensenyar a pensar

A priori, es pot considerar que pensar és quelcom instintiu. De fet, podríem dir que totes les persones pensen i per tant no cal aprendre a fer-ho. Però pensar de manera constructiva, crítica i creativa, cercant d'allunyar-se de maneres subjectives i primàries de pensament, necessita un aprenentatge.

Pensar és centrar l'atenció en alguna cosa per mirar-la amb una mirada diferent de l'espontània. És aproximar-s'hi apropiant-se d'altres mirades no personals. Per això, aprendre a pensar en un mateix, en els altres i en el món significa, en primer lloc, aprendre a centrar l'atenció per intentar entendre, tot posant en joc aquelles habilitats que possibiliten arribar a les entranyes d'allò en què ens hem centrat. Fer-ho comporta fer-se preguntes sobre el que es vol entendre, qüestionar-ho, fer aflorar els dubtes i inquietuds que ens genera, veure-hi i analitzar noves perspectives i possibilitats.

En segon lloc, aprendre a pensar significa, també, adoptar un procés dinàmic i continu d'estructuració i reinterpretació de les característiques d'allò en què s'ha centrat l'atenció. Comporta una dinàmica d'anar construint models personals d'interpretació, que es van qüestionant i ampliant a mesura que es van introduint nous aspectes i noves variables. Suposa un procés en què es van establint relacions entre les idees que ja es tenen i les que es van gestant, tot formalitzant-les sota un model propi, que cal compartir i comparar amb els que construeixen els altres i, progressivament, si s'escau, confrontar i reestructurar amb els que es proposen des de les disciplines.

En tercer lloc, aprendre a pensar significa posar ordre i sintetitzar les idees que van emergint per poder-les expressar, compartir i comparar. Es tracta d'una dinàmica de formació de pensament en què pren total sentit l'argumentació, la comunicació i el debat orientat a generar construccions individuals i construccions conjuntes; una dinàmica en la qual l'autoregulació i coavaluació dels avenços pren tot el sentit.

Aprendre a pensar és un procés que requereix acompanyament. Sense un adult que planteji situacions susceptibles de generar dubtes i diàleg, que vagi situant noves variables per descobrir, que fomenti l'intercanvi d'idees, és molt més difícil que l'alumnat construeixi pensament. L'escola i el professorat no poden deslligar-se de l'obligació de promoure que l'alumnat exerciti la part del cervell que permet pensar i raonar per aprendre, en el sentit més ampli, i tenen la responsabilitat de gestar oportunitats per afavorir-ho.

Paulo Freire, als anys seixanta, ja deia que, per aprendre a pensar, a l'alumnat no li sol interessar gaire sentir respostes a preguntes que no han formulat. Per això defensava que per educar, per aprendre, és necessari fugir de la pedagogia de la resposta i desenvolupar la pedagogia de la pregunta. Una de les moltes possibles maneres d'afavorir la pedagogia de la pregunta és abordar l'estudi dels fets i fenòmens relacionats amb les persones i amb el món des de la perspectiva d'una història dinàmica, en lloc de fer-ho com si fossin fotografies estàtiques.

Aproximar-se des de la perspectiva d'una història a allò en què se centra l'atenció d'estudi afavoreix adquirir una visió dinàmica, que facilita considerar la mirada temporal, és a dir, veure units l'abans, l'ara i el després. Ajuda, també, a tenir en compte allò que està present però no es veu, és a dir, el que hi ha o passa sense ser visible, i que en canvi fa que les coses siguin d'una manera determinada; suposa doncs considerar la visió escalar. Considerar la visió temporal i escalar de l'objecte d'estudi afavoreix donar rellevància a un pensament sistèmic en què tot

presenta relació i afavorir les anàlisis multidireccionals que inclouen la multicausalitat i els multiefectes.

En aquest camí de construcció d'històries, resulta útil abandonar el treball per temàtiques i centrar-se en el treball de fenòmens, que han de ser sempre significatius per a l'alumnat i per a la ciència que hi ha aprofundit. És una manera d'afavorir entrar en l'estudi del que «passa», per sobre del que «hi ha». I això significa deixar de centrar l'estudi en els elements per centrar-lo en els processos. Implica posar en relleu els canvis i les interaccions abandonant una mirada exclusivament descriptiva per donar èmfasi a la mirada interpretativa.

Com ja s'ha dit abans, les persones som un tot. Ens aproximem a la realitat sentint i pensant. L'emoció i la raó ens calen per comprendre'ns, per comprendre els altres i per comprendre el món. L'emoció i la raó ens calen per prendre decisions. L'emoció i la raó són necessàries per viure.

Per això, educar és ensenyar a pensar per ensenyar a viure; però per ensenyar a viure i a pensar resulta imprescindible estimar i ensenyar a emocionar-se.

3. Per ensenyar a viure i a pensar cal estimar i ensenyar a emocionar-se

Enmig del mar d'incerteses en què vivim, hi ha una illa de certesa, i és que tots els estudiants de qualsevol edat, els d'ahir i els d'avui, no són aliens al fet universal de la necessitat de sentir-se estimats i ser estimats. El millor mètode educatiu passa, necessàriament i entre altres coses, per estimar els alumnes, parlar-ne bé i esperar alguna cosa en relació amb el seu creixement.

Sense sentir-se estimat pot resultar molt difícil emocionar-se. I sense emocions resulta molt més difícil aprendre a pensar i que hi hagi aprenentatges que permetin aprendre a viure.

Estimar els estudiants significa, en primer lloc, confiar-hi, sense etiquetar a ningú. Com diu Jaume Funes, si els titlles de fracassats i els transmets que no faran res a la vida costarà molt que facin alguna cosa a les aules.

Estimar l'alumnat significa proporcionar espais individuals i col·lectius per tal que tothom pugui expressar les pròpies emocions, manifestar les pròpies vivències i explicar els propis sabers i

aprenentatges; espais per poder expressar àmpliament el que es va aprenent, com s'ha pogut aprendre, per a què ha servit, i si serveix o no en altres situacions.

Estimar els estudiants significa, en segon lloc, estimar la disciplina que s'ensenya, quelcom que comporta tenir clara la necessitat d'aprofundir-hi constantment. Com va dir, ara fa uns mesos, la nostra professora Pilar Benejam, en ser nomenada doctora *honoris causa* per la Universitat Rovira Virgili: «Educar vol dir saber i saber fer, i això és difícil, comporta un aprenentatge que no acaba mai».

Per viure i per aprendre, les persones necessiten sentir-se estimades i participar en climes emocionals engrescadors, que ho afavoreixin. Sentir-se estimat obre les portes perquè qualsevol persona desenvolupi aspectes positius, molts cops adormits dintre seu. Sentir-se estimat permet expressar les pròpies emocions i escoltar les dels altres davant de tot allò sobre el que es vol centrar l'atenció per pensar-hi i per aprendre.

«On va l'emoció va l'atenció», ens diuen els entesos en el camp de la intel·ligència emocional. Avui hi ha evidències que les emocions són en gran manera responsables dels dominis cognitius, i l'educació no pot ser aliena a aquest fet. Al professorat li cal tenir present que expressar les emocions, les vivències i els aprenentatges és una manera d'estimular la metacognició i la memòria significativa, és a dir, d'afavorir l'estima i l'aprenentatge en tots els àmbits.

Crear un clima emocional positiu d'aula i de centre resulta clau en aquest procés de desenvolupament d'aprenentatges. Molt sovint la creació d'aquests climes s'associa i es redueix a impulsar activitats més aviat allunyades dels anomenats *coneixements disciplinaris*. No dubto, en absolut, de la importància d'aquestes activitats, sobretot en l'escolaritat obligatòria i, molt més, en situacions com la que estem vivint. De ben segur que davant l'angoixa que es pot sentir per la incertesa que envolta la COVID, o enfront de la tristesa o dolor de viure en determinades condicions o de problemes propis de l'edat, és de màxim interès proposar activitats en què calgui, per exemple, dibuixar o escenificar conflictes per expressar emocions individuals, familiars o socials. En aquests casos, el joc i les arts emergeixen com a eines molt interessants per verbalitzar sentiments molt diversos i per crear climes emocionals positius. Però també estic convençuda que és possible crear aquests climes i despertar emocions des de les mateixes disciplines escolars, i que no hi ha un únic tipus d'activitat que ho afavoreixi. Penso que no es pot obviar que totes les matèries tenen possibilitats diversificades d'activar les regions emocionals del cervell, determinants per fixar l'atenció en un mateix, en els altres i en el món i

aprendre a pensar-hi. Des de totes les matèries es poden plantejar activitats de treball que siguin emocionants i que, necessàriament, han de ser dinàmiques intel·lectualment, facilitadores de les expressions de cadascú, potenciadores de la interacció i la cooperació i estimuladores de decisions i regulacions diverses.

Tan sols quan l'emoció i el pensament van de bracet s'afavoreix l'aprendre a viure en el sentit ampli i de manera satisfactòria.

Per acabar

Ensenyar a viure, a pensar, a emocionar-se, significa creure en les potencialitats de les persones i dels col·lectius. Comporta fer apostes sobre cap a on es vol anar, tot imaginant i reflexionant, permanentment, camins diferenciats per anar-hi, abordant les noves emergències i esquivant els obstacles que sorgeixen.

Ensenyar mai ha estat fàcil, i aprendre tampoc. Com deia Unamuno, és «un andar del caminante», en què cal tenir present el passat per projectar futur. I massa sovint oblidem el passat sense adonar-nos dels guanys aconseguits en situacions molt difícils i no exemptes d'adversitats. Se'n podrien posar molts exemples, però atès que estem en l'àmbit universitari crec adient recordar que fa només 110 anys que es va autoritzar l'accés de les dones a la universitat. Ens resulta fins i tot anecdòtic creure que, anteriorment, els calgués un permís especial del Consell de Ministres per cursar estudis universitaris, que haguessin d'entrar i sortir de classe acompanyades d'un bidell, que no poguessin asseure's al costat dels seus companys i, obligadament, ho haguessin de fer al costat del professor. O, per no anar tan lluny, només cal pensar que a mitjans dels anys setanta tan sols un 56 % de dones vam tenir la sort de poder arribar a la universitat, una xifra molt diferent de l'actual.

Com diu Edgar Morin, no hi ha cap model educatiu perfecte que pugui fer front a totes les tipologies i estils d'aprenentatges, de mètodes d'ensenyament, de diversitat d'alumnat i de diversitat de professorat. L'existència d'un únic model, per molt atractiu que sigui, és una utopia. Les propostes de nous models, incloses les de fer front a la incertesa que estem vivint, s'han d'entendre com un conjunt d'enfocaments alternatius que han de ser adaptats o combinats, en la mesura del que sigui possible, a la realitat concreta de cada centre i cada aula. No existeix «el

model». Existeix la lluita permanent per cercar la construcció d'una educació millor, que ens possibiliti viure feliços en un món millor.

I plegats, emocionem-nos, pensem i visquem amb estima.

Rosa Maria Pujol Vilallonga

Barcelona, 21 d'octubre de 2020